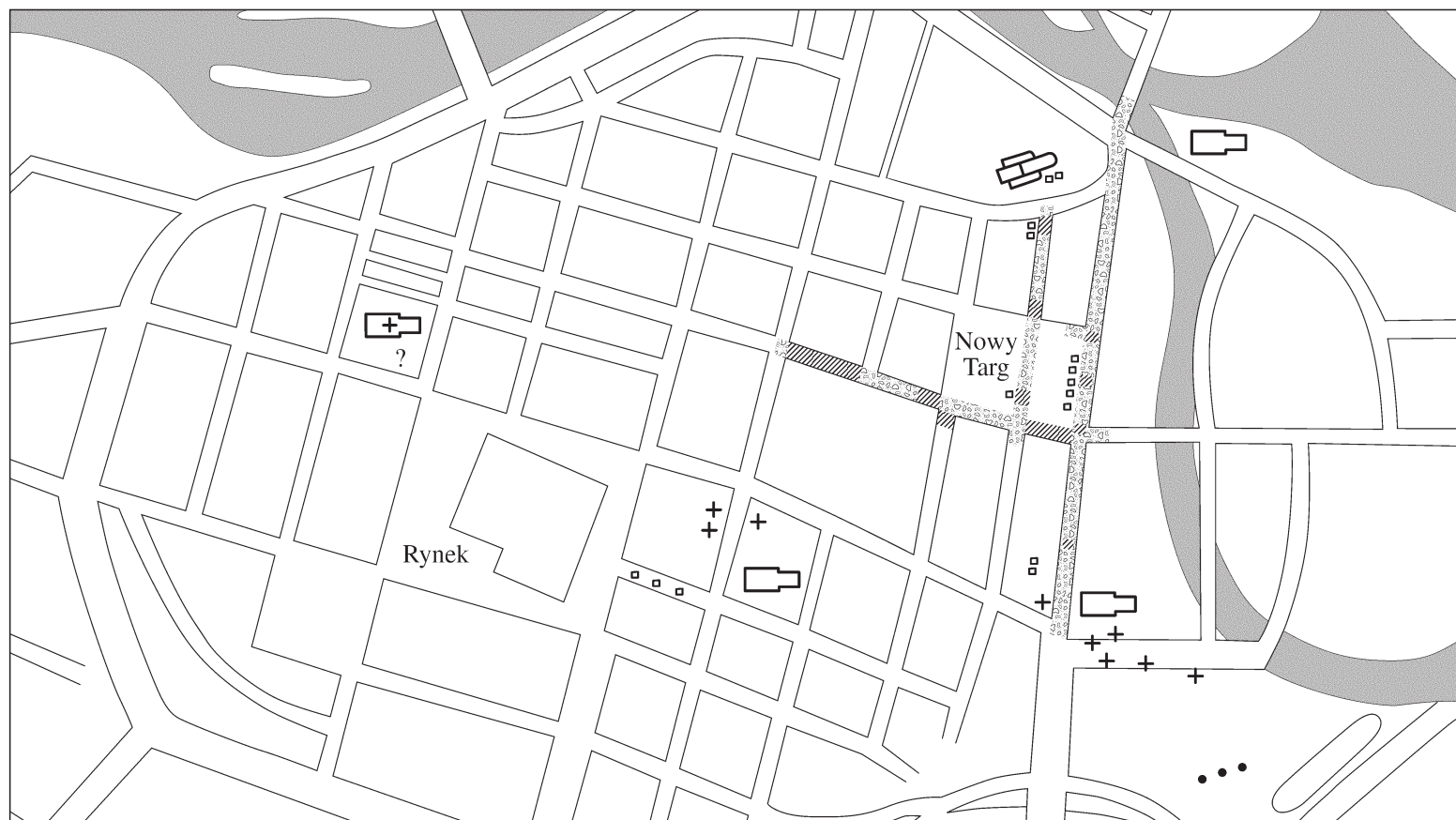
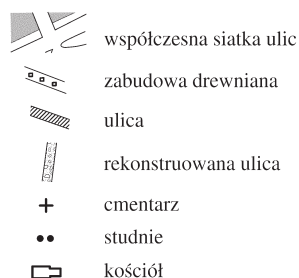

Badania archeologiczne na terenie wrocławskiego Starego Miasta prowadzone są od lat 30-tych XX wieku. Miały wówczas one najczęściej charakter przypadkowy, wymuszony koniecznością wyeksplorowania nawarstwień odkrytych w trakcie prac budowlanych. Należy jednak stwierdzić, że ogromna większość realizowanych w owym czasie inwestycji nie była poprzedzona badaniami archeologicznymi i prowadzono je tylko w wyjątkowych przypadkach (plac Solny, plac Nowy Targ) (Kramarek 1963, s. 183–191; Demidziuk 1999, s. 354, 356). Efekty ówczesnych prac mają niewielką wartość naukową, gdyż ograniczono się do dokumentowania pojedynczych obiektów oraz zebrania co ciekawszych zabytków. Niewielką ilość luźnych znalezisk (najczęściej naczynia ceramiczne) pozyskano także w kilku punktach miasta podczas różnorodnych prac budowlanych (Demidziuk 1999, passim). Wymienić tutaj należy odkryte na Ostrowie Tumskim fragmenty kamionkowego naczynia typu Dreihausen (Gündel 1929), czy też efektowne kafle piecowe znalezione w Ratuszu (Gündel 1940).

Nowy etap w badaniach lewobrzeżnego Wrocławia rozpoczyna się w końcu lat 40-tych, kiedy to Rudolf Jamka (1948) zakłada niewielki wykop na dziedzińcu Ossolineum. Od tej pory przez dłuższy okres czasu zainteresowania badaczy koncentrują się na wschodnich i północnych terenach Starego Miasta.

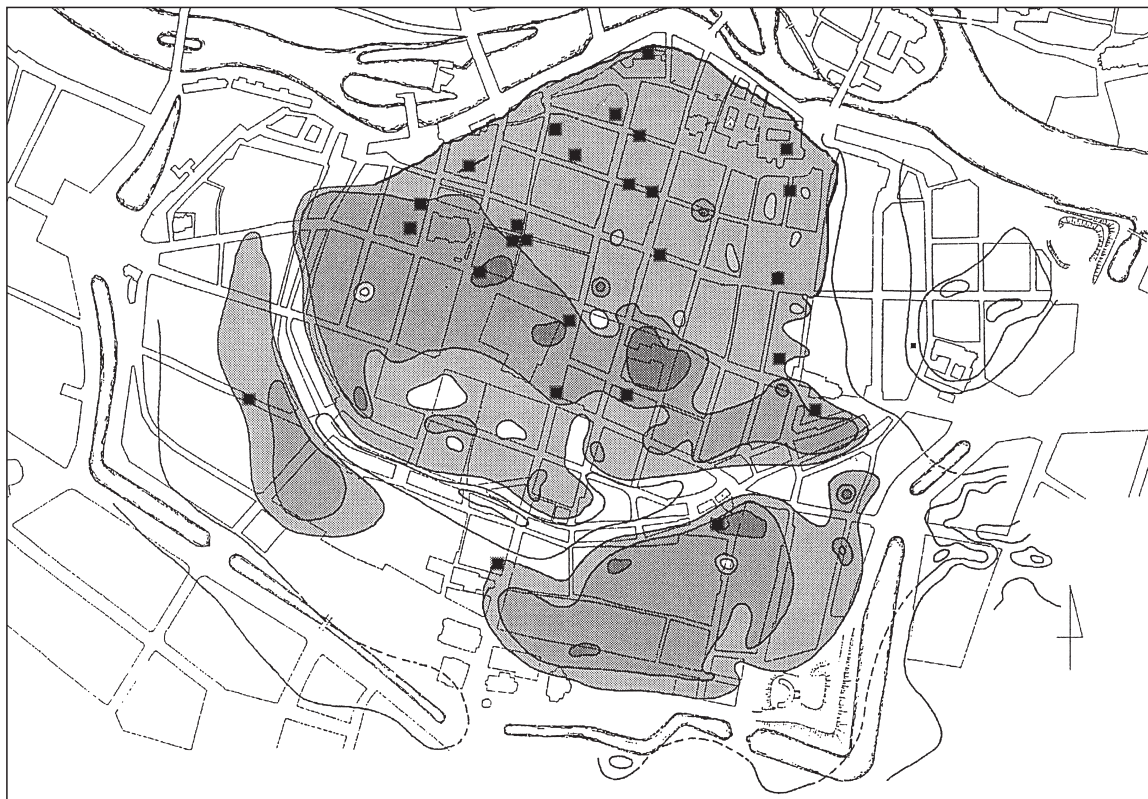
W latach 1954–57 z inicjatywy Mariana Morelowskiego przeprowadzono prace wykopaliskowe na terenie dziedzińca uniwersyteckiego (Morelowski 1955; Kaźmierczyk 1957; 1959; 1959a). Jednocześnie realizowano badania sondażowe w różnych punktach miasta (kościół św. Barbary, mury miejskie przy ul. Krasińskiego, Arsenal, kościół św. Jakuba) oraz obserwacje wykopów budowlanych (Kaźmierczyk 1959a). W roku 1959 – w związku z postępującą odbudową – opracowano program badawczy dotyczący wschodniej części Starego Miasta. Pod kierownictwem „Komitetu do badań w rejonie placu Nowy Targ” (T. Broniewski, O. Czerner, B. Guerquin, M. Haisig, J. Hawrot, W. Holubowicz, H. Cehak – Holubowiczowa, T. Kozaczewski, E. Maleczyńska, K. Maleczyński, J. Rozpędowski, M. Zlat) podjęto prace w obrębie sześciu wykopów o łącznej powierzchni około 500 m² (wykop I – ul. Kotlarska, pomiędzy parcelami Kotlarska 4 i Małe Jatki 8–10; wykop II (tzw. przy ul. św. Katarzyny) – na podwórzu parceli Wita Stwosza 30; wykop III – pomiędzy ul. Krowią i Łaciarską, w pobliżu ul. Wita Stwosza (brak precyzyjnej lokalizacji); wykop IV – w kościele św. Marii Magdaleny; wykop V – na ul. Drewnianej przy jej wylocie na plac Nankiera; wykop VI – w południowej części placu Nowy Targ na osi ulic Drewnianej i św. Wita) (Kaźmierczyk 1970, s. 6–13).

Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że w odróżnieniu np. od Warszawy, wrocławskie prace archeologiczne nie poprzedzały inwestycji budowlanych, lecz ukierunkowane były na rozwiązanie konkretnych problemów badawczych. W efekcie uzyskano znaczną ilość materiałów pozwalających ustosunkować się do zagadnień dotyczących początków lewobrzeżnego Wrocławia, lecz wynik ten okupiony został zniszczeniem nawarstwień kulturowych na znaczących, objętych odbudową obszarach miasta gdzie nie prowadzono żadnych wyprzedzających prac wykopaliskowych.

obr. 1
Wrocław w latach 20–30-tych XIII wieku
na podstawie badań archeologicznych

Wrocław in den 20.–30. Jahren des XIII.
Jahrhunderts aufgrund der
archäologischen Forschung.

obr. 2
 Ukształtowanie gruntu rodzimego wg. Kondysara i Musiala z uzupełnieniami autora.
 a – punkty pomiarowe w wykopach archeologicznych;
 b – teren powyżej 117,00 m n. p. m.;
 c – teren pomiędzy 116,00–117,00 m n. p. m.;
 d – teren pomiędzy 115,00–116,00 m n. p. m.
 (legenda dotyczy także Obr. 3)

Die Gestaltung des natürlichen Untergrunds nach Kondysar und Musial mit Ergänzungen des Autors.
 a – Höhenpunkte in archäologischen Grabungen;
 b – Gelände ab 117,00 m ü. M.;
 c – Gelände zwischen 116,00 und 117,00 m ü. M.;
 d – das Gelände zwischen 115,00–116,00 m ü. M.
 (Erklärungen betreffen auch Abb. 3).

obr. 3
 Poziom użytkowy terenu około połowy wieku XIII.

Terrainoberfläche um die Hälfte des XIII. Jahrhunderts.

Pozyskane w trakcie zrealizowanych badań materiały zostały wykorzystane przez Józefa Kaźmierczyka do odtworzenia procesu przemian gospodarczych i osadniczych w rejonie Nowego Targu. Zawarte w dwutomowym dziele (obejmującym także publikacje materiałów źródłowych z wykopów II, V i VI) „Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu” (1966–70) tezy, szczególnie dotyczące wytwórczości rzemieślniczej, do dziś pozostają aktualne. Nie wytrzymały natomiast próby czasu dociekania autora odnoszące się do procesów lokacji Wrocławia oraz kształtowania się ośrodka osadniczego w rejonie Nowego Targu (Kaźmierczyk 1965).

Zasygnalizowana publikacja zamyka etap planowych badań średniowiecznego Wrocławia. Od drugiej połowy lat 50-tych prócz nich przeprowadzono także szereg drobniejszych prac wykopaliskowych oraz dokonano licznych obserwacji w obrębie wykopów budowlanych (por. Buško 1995, s. 162–163). Z przykrością należy stwierdzić, że nie wykorzystano szansy jaką niosła

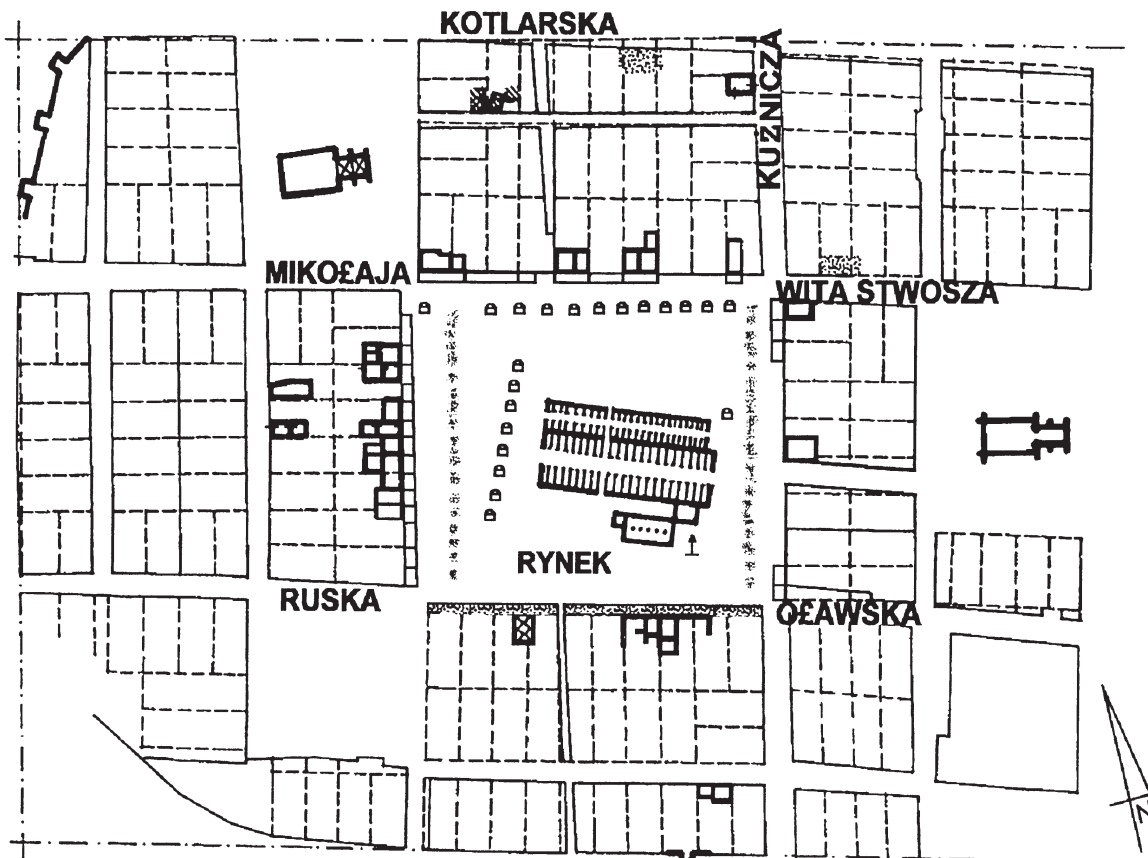
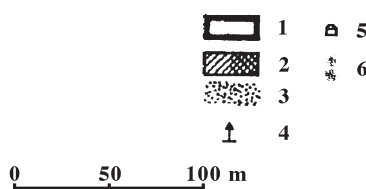
obr. 4

Schematyczny plan zagospodarowania przestrzeni rynkowej około roku 1300.

- 1 – zabudowa murowana (wraz z przedprożami);
- 2 – zabudowa fachwerkowa;
- 3 – przybliżona lokalizacja zabudowy murowanej;
- 4 – drewniany pręgierz;
- 5 – przybliżona lokalizacja kramów;
- 6 – bruki kamienne.

Schematischer Plan der Marktbebauung um 1300.

- 1 – Backsteinhäuser mit Beischlägen;
- 2 – Fachwerkhäuser;
- 3 – annähernd lokalisierte Backsteinbebauung;
- 4 – der hölzerne Pranger;
- 5 – annähernd lokalisierte Kaufläden;
- 6 – Steinpflasterung.

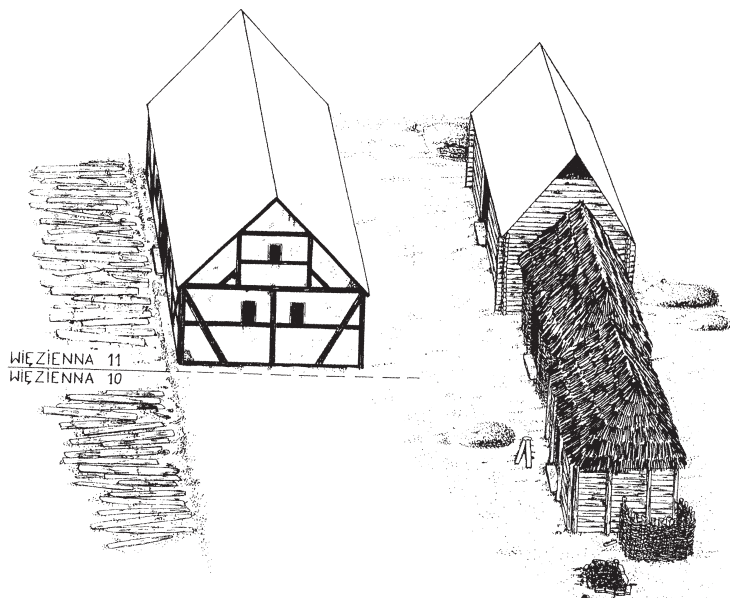

ze sobą przebudowa ulicy Kazimierza Wielkiego, gdzie mimo ogromnego zasięgu prac ziemnych, badania ograniczono właściwie do obserwacji wykopów i zbierania co ciekawszych materiałów zabytkowych (por. Lisowa 1976; 1982; 1983; 1986; Szyposz 1980). Przy zastoju prac archeologicznych dynamicznie rozwijały się badania architektoniczne obiektów sakralnych (kościół św. Elżbiety – Lasota – Rozpędowski 1980; Lasota – Piekalski 1996; kościół św. Wojciecha – Małachowicz 1975; Kościół św. Jakuba (Wincentego) – Lasota – Rozpędowski 1981; kościół św. Marii Magdaleny – Broniewski – Kozaczewski 1967) i świeckich (Kozaczewski 1995; Chorowska 1994; Chorowska – Lasota 1995). Niestety, aż do końca lat 80-tych badania archeologiczne i architektoniczne prowadzono niezależnie, co w wielu przypadkach przyczyniło się do znacznego ograniczenia pozyskiwanych informacji. Co prawda archeolodzy uczestniczyli w pracach prowadzonych w kościołach św. Elżbiety i św. Jakuba, lecz prawdziwy przełom nastąpił dopiero 1988 roku, kiedy to parcele przy ul. Kotlarskiej 31 i 32 oraz przy ul. Igielnej 8 przebadano kompleksowo, traktując relikty architektoniczne jako jeden z elementów układu stratygraficznego (Lasota – Piekalski 1988).

Lawinowo postępująca od końca lat 80-tych zabudowa dotychczas nie zagospodarowanych rejonów Starego Miasta wymuszała podjęcie szerokopłaszczyznowych badań archeologiczno-architektonicznych, obejmujących czasami po kilkanaście parcel (np. ul. Więzienna 10–11 („Wratislavia Antiqua” 1999), 28–30 (Buško – Chorowska – Piekalski 1999), Igielna 14–15 (Buško – Chorowska – Piekalski 1996), Nożownicza 13 (Piekalski – Plonka – Wiśniewski 1991), ul. Bernardyńska (Wiśniewski – Plonka 1991), św. Marii Magdaleny 3 (Wiśniewski 1994), ul. Sukiennice 6–8 (Wiśniewski – Tymciów – Łaciuk 1994)), a w skrajnych przypadkach całe bloki zabudowy (plac Dominikański („Silesia Antiqua” 1993), kwartał pomiędzy ul. Więzienną, Kotlarską, Nożowniczą i Odrzańską, kolejny pomiędzy ulicami Kazimierza Wielkiego, Szewską i Ofiar Oświęcimskich („Silesia Antiqua” 1998) czy też przy ul. Św. Antoniego).

Prócz badań szerokopłaszczyznowych realizowano także prace w obrębie wykopów liniowych, wykonywanych w związku z wymianą bądź budową instalacji energetycznych, wodno-kanalizacyjnych i gazowych (np. Rynek, plac Nowy Targ, plac Nankiera, ul. Św. Katarzyny, ul. Piaskowa, ul. Nowy Świat, ul. Więzienna i in. (por. Buško 2000)). Obecnie na terenie Wrocławia nie prowadzi się planowych badań wykopaliskowych, ukierunkowanych na rozwiązanie konkretnych problemów naukowych. Wszystkie bez wyjątku prace terenowe poprzedzają realizację rozmaitych przedsięwzięć budowlanych i – zgodnie z „Ustawą o Ochronie Dóbr Kultury” – finansowane są przez inwestorów. Prócz instytucji naukowych, takich jak Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Instytut Archeologii PAN oraz Muzeum Miejskie co raz częściej (od początku lat 90-tych XX w.) w badania terenowe zaangażowane są prywatne firmy (Pracownia Archeologiczno-Architektoniczna „Niegoda”, Akme) Wszystkie instytucje mogą podjąć badania dopiero po otrzymaniu stosownego zezwolenia wydanego przez Konserwatora Zabytków.

Równoległe z rozwojem badań terenowych podjęte zostały studia nad kulturą materialną średniowiecznego Wrocławia. Licznych opracowań, podsumowanych monograficznym ujęciem, doczekały się mieszczańskie kamienice (Chorowska 1994, tu dalsza lit.). Opracowano także budownictwo drewniane (Piekalski 1995; Jaworski 1999; Buško 2000a), fortyfikacje (Lasota – Wiśniewski 1998), urządzenia wodno-kanalizacyjne (Wiśniewski 1995; Buško 1995c; 1996), nawierzchnie uliczne (Buško 1997), systemy grzewcze (Dymek 1995; 1995a; Buško 1995a), zagadnienia związane z zagospodarowaniem parceli mieszczańskich (Buško 1995b) zmian w topografii terenu (Buško 1999) oraz pewne kategorie wyrobów rzemieślniczych (np. Romanow 1978, 1979, 1981; Jaworski 1995; Niegoda – Piekalski 1997; Jastrzębski 1999; Wysocka 1999; Rzeźnik 1998).

obr. 5
Zabudowa fachwerkowa, zrębowa i plecionkowa na parceli Więzienna 10–11 (początek 2. poł. XIII w.).

Fachwerk – Block – und Pfostenbauten auf der Parzelle Więzienna 10–11 (seit der 2. Hälfte des XIII. Jahrhunderts).

obr. 6
Schemat rozwoju kamienic o różnych szerokościach frontu, wg. M. Chorowskiej.

Schematische Darstellung der Entwicklung der Backsteinhäuser von verschiedener Breite der Vorderfront (nach M. Chorowska).

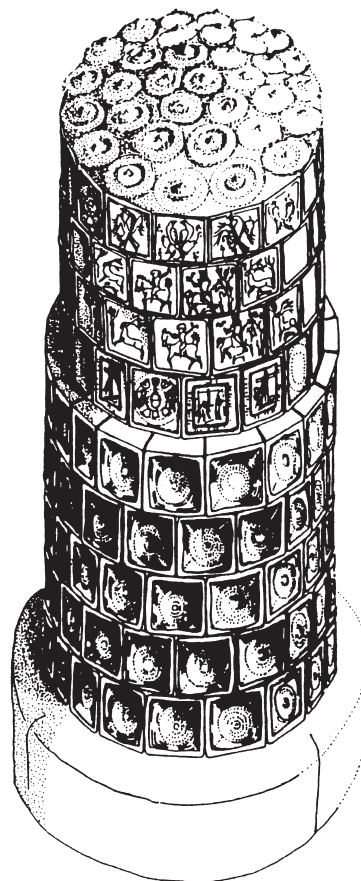
Na bazie materiałów pozyskanych w trakcie badań archeologicznych powstają także opracowania tekstylów (np. Maik 1999), archeozoologiczne (np. Wiszniowska – Stefaniak – Socha 1999, tu dalsza lit.) czy też antropologiczne (np. Kwiatkowska 1998).

Niewątpliwym osiągnięciem badaczy zajmujących się późnośredniowiecznym Wrocławiem jest powołanie do życia serii wydawniczej „Wratislavia Antiqua”, w ramach której opublikowano wyniki badań przy ul. Więziennej 10–11 (1999), materiały z konferencji dotyczącej centrów średniowiecznych miast (2000), efekty prac wykopaliskowych prowadzonych na wrocławskim Rynku (2001; 2002) oraz wielokulturowej osadzie na Partynicach (2002a).

Dokonano także pierwszych prób podsumowania dotychczasowych osiągnięć archeologii późnośredniowiecznego Wrocławia (Buško – Piekalski – Rzeźnik 1995; Piekalski 1995a; Buško, Piekalski 1995/96 (1997)), a wyniki badań archeologicznych są co raz częściej doceniane i wykorzystywane w syntetycznych opracowaniach (np. Młynarska – Kaletynowa 1986; Goliński 1997; Buško – Kaczmarek 2002; Młynarska – Kaletynowa 2001 [red.]).

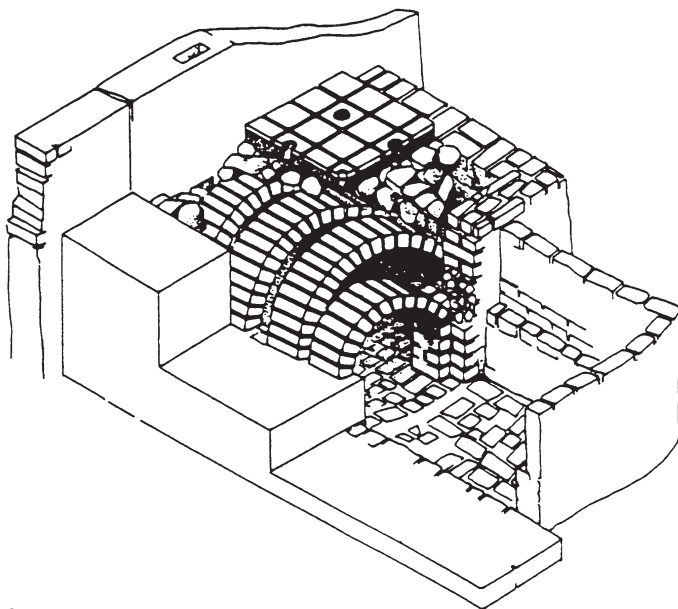
Należy tu wyraźnie podkreślić, że realizowane od końca lat 80-tych prace terenowe nie miały (i nadal nie mają) charakteru planowych badań, ukierunkowanych na rozwiązanie istotnych problemów dotyczących historii miasta, lecz są działaniami usługowymi, mającymi na celu „oczyszczenie” terenu z substancji zabytkowej przed podjęciem prac budowlanych. Zepchnięcie tak istotnego etapu procesu badawczego (jakim w archeologii jest pozyskiwanie źródeł) do roli intratnej usługi budowlanej, negatywnie odbiło się na jakości otrzymywanych informacji. Słabe rozeznanie niektórych ekip w przedmiocie badań przyniosło stosowanie niewłaściwych metod dokumentacji układów stratygraficznych. W konsekwencji pozostająca do dyspozycji dokumentacja terenowa w wielu przypadkach (a co szczególnie bolesne, dotyczy to prac realizowanych na znacznym obszarze miasta) uniemożliwia podjęcie studiów nad zagadnieniami ogólniejszej natury.

Brak rozeznania w podstawowej kwestii co i po co badamy prowadzi do stosowania swoistych metod eksploracji. Otóż badamy nie parcelę mieszczańską, czy w węższym zakresie kamienicę, lecz tzw. sektor – czyli „...ściśle określoną płaszczyznę, ograniczoną ze wszystkich stron ścianami fundamentowymi budynków murowanych lub krawędzią wykopu...” (Guszpit – Limisiewicz 1998, s. 49). W konsekwencji szerokopłaszczyznowe badania zamieniają się w serię nie powiązanych ze sobą stratygraficznie sondaży, znacznie utrudniając lub wręcz uniemożliwiając przeprowadzenie analiz ukierunkowanych na rozpoznanie zmian zachodzących w przestrzennym zagospodarowaniu parceli.

obr. 7
Rekonstrukcja XV-wiecznego pieca kaflowego z ulicy Więziennej 11, wg. K. Dymek.

Rekonstruktion eines Kachelofens aus der Więzienna Strasse 11, nach K. Dymek.

obr. 8
Rekonstrukcja hypokaustum
z ulicy Więziennej 10.

Modell von einem
Warmluftheizungsanlage
von der Wiezienna Strasse 10.

Jako, że z definicji mają być to badania archeologiczno-architektoniczne często zatrudnia się specjalistę odpowiedzialnego za inwentaryzację relikwów architektury. W efekcie spójnik występujący w określeniu „badania archeologiczno-architektoniczne” nie łączy lecz dzieli, bowiem końcowym wynikiem takiej działalności jest profesjonalne opracowanie relikwów zabudowy murowanej, niestety bez archeologicznego kontekstu i na odwrót (por. „Silesia Antiqua” 1998). Gorzej, gdy z różnych względów na wykopie zabraknie architekta. Ściany kamienic dokumentowane są bez próby rozwarstwienia chronologicznego i przypisania ich konkretnym działkom mieszczańskim. Skrupulatnie dokumentuje się np. lica ścian, zapominając o rysunkach rzutów obiektów, a lakoniczne opisy często ograniczają się do stwierdzeń typu „mur z łukiem”, „mur „pruski””, czy też „mur kamienny” (Kitliński i in. 1998, passim).

Osobny problem stanowi sposób dokumentacji układu stratygraficznego. Zdarzają się bowiem przypadki, gdy konkretne warstwy w obrębie jednego wykopu zajmują różną pozycję stratygraficzną, a czasami nawet przecinają same siebie. Niekiedy sporządzona dokumentacja uniemożliwia rekonstrukcję przemian w zagospodarowaniu badanego obszaru miasta, gdyż nie prezentuje się układu stratygraficznego w kolejności określonej procesem narastania, czy też eksploracji poszczególnych warstw. W zastępstwie tworzy się coś w rodzaju katalogu, opisując kolejno wszystkie warstwy zaliczone do apriorycznie wydzielonych grup funkcjonalnych, np. „nasypów wyrównawczych” czy też pozostających w stosunku do nich w opozycji „warstw kulturowych” oraz „konstrukcji”. W tym ostatnim przypadku przekroczono chyba oczekiwania badaczy, opowiadających się za nie stawianiem cyfrowej granicy dla zakresu zainteresowań archeologii historycznej. Obok bowiem różnego rodzaju relikwów architektury średniowiecznej i nowożytniej pojawiają się tu „studzienki telekomunikacyjne wykonane z bloków betonowych”, „kolanko (syfon) rury kanalizacyjnej”, „konstrukcja metalowa złożona z dwóch teowników połączonych nitami” i – jakby na okrasę – „przewrócona siatka ogrodzeniowa” (Kitliński i in. 1998, passim).

Brak przygotowania merytorycznego negatywnie rzutuje także i na końcowy efekt badań, prezentowany w formie publikacji. Niejako klasycznym przykładem jest tutaj opracowanie wyników prac prowadzonych w kwartale zabudowy ograniczonym ulicami Kazimierza Wielkiego – Szewska – Ofiar Oświęcimskich – Łaciarska, gdzie mimo profesjonalnie przygotowanych artykułów dotyczących architektury murowanej (Brzezowski – Chorowska – Lasota 1998; Ludwig 1998), źródeł historycznych (Goliński 1998) czy też geomorfologii (Chmal – Traczyk 1998) nie znajdziemy napisanej przez archeologa syntezy obrazującej przemiany zachodzące w formach zagospodarowania badanego terenu. Zamiast tego otrzymaliśmy suchy katalog odkrytych obiektów pozbawiony wielu istotnych informacji (np. numeracji warstw na profilach i w obrębie obiektów) (Guszpit – Limisiewicz 1998) oraz esej(?) o kopaniu fosy i zabudowie wydzielonych w trakcie badań sektorów(!) (Limisiewicz – Wiśniewski 1998).

Mimo wszystko dysponujemy już obecnie niezwykle bogatą i zróżnicowaną bazą materiałową, umożliwiającą podjęcie próby skonstruowania obrazu średniowiecznego Wrocławia widzianego przez pryzmat źródeł archeologicznych. W połączeniu ze źródłami historycznymi pozwalają one na rozpatrzenie szeregu zagadnień, poczynając od ukształtowania terenu, charakteru urządzeń obronnych, rozplanowania miasta, zagospodarowania placów, ulic i parcel, urządzeń komunalnych, budowli sakralnych i świeckich, po charakterystykę zajęć (pracy i zabawy), kondycji fizycznej mieszczan czy też warunki bytu oraz kontakty z bliższym i dalszym otoczeniem. Co więcej, zagadnienia te prezentować możemy w sposób dynamiczny, gdyż datowniki archeologiczne oraz liczne daty dendrologiczne pozwalają na wydzielenie trzech horyzontów chronologicznych: pierwszy – przedlokacyjny (XII–I połowa XIII wieku), drugi – obejmujący 2 połowę wieku XIII oraz trzeci – XIV-wieczny. Możliwym także jest ustosunkowanie się do teorii dotyczących miejsca i czasu lokacji lewobrzeżnego Wrocławia.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie Starego Miasta pochodzą z okresu wpływów rzymskich. W warstwie humusu pierwotnego w wykopach przy ul. św. Marii Magdaleny 3 (Wiśniewski 1994), Kielbaśniczej 21/22 i w kościele św. Krzysztofa (Bresch – Buško 1998) odkryto pojedyncze fragmenty naczyń, poświadczające incydentalną penetrację tego terenu.

Osadnictwo stale pojawia się w wieku IX. Z tego to okresu pochodzą relikty zagłębionego w ziemię budynku odsłoniętego przy ul. Kielbaśniczej 21/22.

W wieku X powstaje gród na Ostrowie Tumskim, stanowiący centrum gospodarcze i administracyjne Wrocławia do końca XII stulecia. W tym bowiem momencie, zgodnie z procesami obejmującymi szerokie obszary Europy Środkowej, we Wrocławiu kształtuje się ośrodek wczesnomiejski. Prócz Ostrowa Tumskiego w skład tej aglomeracji wchodzi siedziby możnowładców na Olbinie, osada walońska, osada żydowska oraz osada rzemieślniczo-targowa na lewym brzegu Odry.

W wieku XII osadnictwo koncentruje się we wschodniej i północnej części Starego Miasta. Na obecnym etapie badań można stwierdzić, że nie wytrzymały upływu czasu hipotezy J. Kaźmierczyka mówiące o pojawieniu się zwartej osady w tym rejonie już w wieku XI. XII-wieczna zabudowa koncentrowała się w pasie od kościoła św. Wojciecha po przeprawę na wyspę Piasek, a na północy – od przeprawy po dzisiejszy dziedziniec uniwersytecki. Zachodnią granicą tego skupiska zdaje się być ciąg obecnej

obr. 9
Wrocław-Rynek.
Żelazne strzemiono.

Wrocław-Marktplatz.
Der eiserne Steigbügel.

obr. 10
Wrocław-Rynek.
Skórzany trzewik i sakiewka.

Wrocław-Marktplatz.
Lederschuh und Ledersack.

obr. 11
Wrocław-Więzienna 10–11.
Gliniane figurki.

Wrocław-Marktplatz.
Tonplastiken.

ul. Szewskiej. Utrwalone w literaturze poglądy, że omawiane osiedle otoczone zostało umocnieniami drewniano-ziemnymi, okazują się być pozbawione podstaw źródłowych.

Kolejne XII-wieczne skupisko osadnicze notujemy przy kościele św. Krzysztofa (Bresch – Buško 1998), a pojedyncze, rozproszone obiekty z tego czasu zaobserwowano także we wschodniej części Rynku.

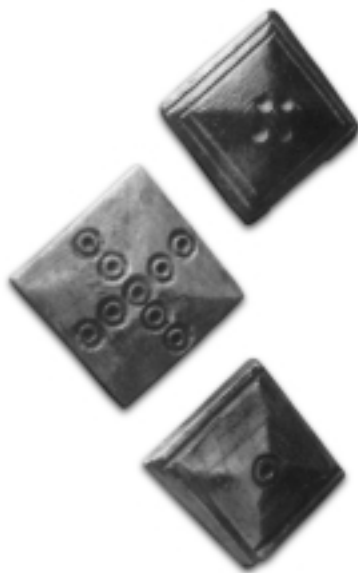
Dotychczasowe dociekania pozwalają na ramowe zarysowanie procesu w wyniku którego wczesnośredniowieczny ośrodek protomiejski przekształcił się w miasto komunalne. Niewątpliwie jego przełomowym momentem było uzyskanie praw miejskich, jednakże w przypadku Wrocławia – z uwagi na stan i charakter źródeł pisanych – jest on trudny do precyzyjnego umieszczenia w czasie i przestrzeni. Możemy jedynie przypuszczać, że w interesującym nas przypadku aktu tego dokonano trzykrotnie i za każdym razem posiadał on inny charakter oraz obejmował różne obszary dzisiejszego Starego Miasta. Najprawdopodobniej po raz pierwszy stosunki prawne i przestrzenne starał się uporządkować w latach dwudziestych lub trzydziestych XIII wieku Henryk Brodaty, następnie pomiędzy kwietniem roku 1241, a przed 11 marca 1242 udaną próbę podjął Bolesław Rogatka. Ostateczna regulacja nastąpiła w 1261 roku, kiedy to Henryk III oraz jego brat Władysław zastąpili stare przywileje nowymi (Młynarska – Kaletynowa 1986, passim).

Elementem dyskusyjnym jest także forma i zasięg organizmu miejskiego do którego odnoszą się wzmiankowane wydarzenia. Centrum domniemanej lokacji przeprowadzonej przez Henryka Brodatego umieszczane jest na Nowym Targu bądź też w Rynku, a nieliczni badacze umieszczali je w rejonie ulicy Złote Koło. Zaproponowano też oryginalną hipotezę w myśl której Wrocław Henryka Brodatego (z centrum w Rynku) sięgać miał fosy zewnętrznej, a wyniku zniszczeń związanych z najazdem tatarskim okrojony został do obszaru otoczonego tzw. fosą wewnętrzną (Rozpędowski 1995). Badacze zgodni są co do faktu, iż lokacja Bolesława Rogatki obejmowała obszar otoczony fosą wewnętrzną, jednakże w zależności od ujęcia powiększać miała ona miasto pierwszej lokacji o tereny położone wokół Nowego Targu lub też wokół Rynku. Wyjątkowa zgoda panuje w odniesieniu do identyfikacji zasięgu miasta po trzeciej lokacji. W jej efekcie do starego założenia dołączyć miano przestrzeń położoną pomiędzy wewnętrzną a zewnętrzną fosą (Młynarska – Kaletynowa 1986, passim).

Należy zwrócić uwagę na fakt, że wszystkie przekazy pisane pochodzące z początków wieku XIII, a możliwe do osadzenia w kontekście topograficznym, dotyczą wschodniej części miasta, czyli obszaru związanego z Nowym Targiem. To tutaj skoncentrowane są interesy Kościola i księcia starającego się przy okazji osłabić zagrażającą nowo lokowanemu miastu pozycję ekonomiczną olbińskiego klasztoru. Materialnym wyrazem tych zabiegów jest m.in. fundacja w 1214 roku szpitala św. Ducha, osadzenie w 1226 roku dominikanów w kościele św. Wojciecha, powstanie leprozorium nieopodal osady walońskiej, przejęcie przez Henryka w 1237 roku karczmy „Birvechnik”, nadanie cysterkom trzebnickim około 1224 roku karczmy należącej do olbińskich premonstratensów, czy też przeniesienie w 1236 roku targu dorocznego z Olbina na lewy brzeg. Po oddaniu kościoła św. Wojciecha dominikanom uprawnienia parafialne otrzymał kościół św. Marii Magdaleny. Co prawda pojawia się on w źródłach pisanych dopiero w 1267 roku, jednakże wyniki badań architektonicznych oraz rozpowszechnienie już w XI–XII wieku kultu tej patronki pozwalają widzieć w końcu XII wieku początki świątyni zlokalizowanej na skraju omawianej aglomeracji.

Informacje dotyczące dalej na zachód położonych rejonów Wrocławia pojawiają się dopiero od roku 1253, kiedy to wymieniono parafialny kościół św. Elżbiety znajdujący się przy północno-zachodnim narożniku Rynku. Mimo, iż początkowo kult św. Elżbiety (kanonizowanej w 1235 roku) miał lokalny charakter, stosunkowo szybko dotarł do Wrocławia. Jako, że jej ciotką była Jadwiga śląska, nie dziwi fakt nadania tego patronium kościołowi ściśle związanemu z organizmem miejskim lokowanym przez jej wnuka Bolesława Rogatkę w początkach lat 40-tych XIII wieku. Z faktami tymi wydają się stać w sprzeczności ustalenia dokonane w trakcie badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych wewnątrz świątyni, bowiem odkryte tu ceglane prezbiterium (wzniesione na starszym cmentarzysku) odatowano na podstawie kamiennego wystroju na pierwszą tercję XIII wieku. Być może mamy tu do czynienia z pomyłką w ustaleniu chronologii odsłoniętych relikwiotw architektury, lub też rzeczywiście ze starszą świątynią lecz o nieznanym wezwaniu. Co prawda w XV-wiecznych dokumentach obok imienia św. Elżbiety pojawia się św. Wawrzyniec, jednakże jego kult wprowadzono do parafialnego kościoła dopiero w wieku XIV.

Dzięki odkrytym monetom oraz uzyskaniu dat dendrologicznych, umożliwiających z dokładnością do kilku lat określenie momentu pozyskania surowca użytego przy budowie drewnianych konstrukcji, stwierdzamy, że obiekty archeologiczne

obr. 12
Wrocław-Rynek.
Kościane piony do gry.

Wrocław-Marktplatz.
Beinerne Spielsteine.

pochodzące z lat 20–30-tych XIII wieku i zawierające materiał kulturowy charakterystyczny dla Europy Zachodniej także koncentrują się we wschodniej części miasta (Niegoda 1999). Analogicznie datowane pozostałości osadnictwa odkryte w miejscu dzisiejszych Sukiennic, w ciągu ul. Kurzy Targ oraz w okolicy ul. Więziennej, można interpretować jako peryferyjną strefę nowotarskiej osady. Co więcej, dysponujemy przesłankami przemawiającymi za powstaniem w tym czasie w rejonie Nowego Targu regularnej siatki ulic i stojących przy nich budynków drewnianych, niszczącej starszą, XII-wieczną zabudowę (**Obr. 1**). Z kolei badania prowadzone w okolicy Rynku wskazują na lata 40–50-te jako moment powstania regularnego układu urbanistycznego. W okolicy Nowego Targu manifestuje się on poprzez powstanie solidnych, drewnianych nawierzchni pokrywających ciągi wcześniej wytyczonych ulic – Drewnianej, Kotlarskiej, przecinającej plac Nowy Targ oraz najprawdopodobniej Łaciarskiej. W tym też czasie rozebrane zostają zabudowania stojące przed kościołem św. Marii Magdaleny, a na ich miejscu wytyczono moszczoną drewnem ulicę Kurzy Targ.

Lokacyjny Wrocław rozmierzono na plejstocenijskim ostańcu wznoszącym się około 7 m ponad lustro Odry i 3–4 m nad okolicznym terenem (**Obr. 2, 3**). Najstarszą fosę, tzw. wewnętrzną przekopano przez ostaniec, wpuszczając do niej wodę w 1296 roku. Fosa ta sprzężona była z pierwszym pasem fortyfikacji istniejącym już dowodnie w latach 1261–1274 (Goliński 1986). Przecięty był on początkowo sześcioma (Piaskowa, Olawska, Świdnicka, Ruska, Mikołajska i Odrzańska), a później jeszcze dwoma dodatkowymi (Ceglana i Książęca) bramami. Zwieńczone krenelażem trzynastowieczne mury o wysokości około 6 m wzniesiono z cegły ułożonej w wątku wendyjskim, na fundamencie z granitowych narzutowców lub łamanego kamienia. Co około 30 m wzmocniono je prostokątnymi, początkowo lupinowymi, a później zamkniętymi od strony miasta basztami, wysuniętymi przed lico muru na około 3,5 m (Lasota – Wiśniewski 1998).

Na przełomie XIII i XIV w. rozpoczęto budowę drugiej linii fortyfikacji, obejmującej tzw. duże starorzecze (Goliński 1986). Ich przebieg wyznacza pas zieleni ciągnący się przy wewnętrznej krawędzi istniejącej do dziś fosy. Także i ten mur obronny wzniesiony był z cegły. Flankowano go kilkudziesięcioma basztami przybierającymi różne formy. Mur przebiegały cztery bramy: druga Olawska, druga Świdnicka, druga Mikołajska oraz Brama Sakwowa. Ten ciąg obwarowań jest wyraźnie widoczny na różnych panoramach Wrocławia, co ułatwia rekonstrukcję jego przebiegu i formy poszczególnych elementów obronnych.

Centrum tak ufortyfikowanego miasta stanowił prostokątny Rynek. W jego obrębie zrealizowano w końcu XIII w. murowany, później wielokrotnie przebudowywany ratusz wraz z sukiennicami. Pozostały obszar Rynku zajmowały drewniane, ustawione w co najmniej dwóch rzędach kramy oraz biegnące pomiędzy nimi brukowane ciągi komunikacyjne. Przed wschodnią ścianą ratusza wydzielono plac sądowy z początkowo drewnianym, a później kamiennym pręgierzem (Buško 1999a). Przed zachodnim wejściem do Sukiennic wzniesiono także początkowo drewnianą, a później murowaną Wielką Wagę (Bresch 1998) (**Obr. 4**).

W lokacyjnym Wrocławiu powszechne zastosowanie znajduje obca miejscowemu środowisku konstrukcja szkieletowa (**Obr. 5**). Wypełnienie ścian tworzyły najczęściej żerdzie lub plecionka obustronnie wylepione gliną. Zastosowanie konstrukcji szkieletowej umożliwiło wznoszenie piętrowych domów, których pierwsza kondygnacja najczęściej zagłębiona była w podłoże. Budynki, osiagające w przyziemiu powierzchnię przekraczającą 30 m², zaopatrywane były także w drewniane podłogi lub gliniane klepiska. Ewenementem na skalę środkowoeuropejską było pojawienie się we Wrocławiu około połowy wieku XIII ceglanych kamienic. Domy tego typu, stawiane początkowo przy Rynku, były częściowo zagłębione w podłoże i posiadały co najmniej dwie kondygnacje rozdzielone drewnianym stropem umocowanym na kamiennych wspornikach. W końcu wieku XIII, w wyniku podnoszenia się poziomu placu rynkowego przed frontami budynków wznoszone są murowane i drewniane przedproża. W połowie wieku XIV ulegają one zniszczeniu. Powstające nowe kamienice pierwszą kondygnację (pełniącą funkcję piwnicy) mają już całkowicie zagłębioną w podłoże (**Obr. 6**). Równoległe występują domy mieszkalne o mieszanej, drewniano-ceglanej konstrukcji. Budynki zrębowe i plecionkowe nie zanikają zupełnie. Ich obecność stwierdzono np. w zatylnych partiach działki mieszczącej przy ul. Więziennej 11.

obr. 13
Wrocław-Rynek.
Drumla.

Wrocław-Marktplatz.
Maultrommel.

W ścisłym związku z nowymi formami budynków pozostają zmiany w komforcie zamieszkiwania. Prócz zwiększenia powierzchni mieszkaniowej, najlepiej widoczne w materiale archeologicznym są przekształcenia zachodzące w ogrzewaniu pomieszczeń. W wieku XIII piece kopułkowe i paleniska otwarte funkcjonują w budynkach zatylnych. Natomiast w domach frontowych pojawiają się kominki, piece kaflowe (**Obr. 7**) oraz piece typu hypokaustum (**Obr. 8**) posiadające ciągi kominowe odprowadzające dym na zewnątrz oraz dostarczające więcej ciepła przy użyciu tej samej ilości materiału opałowego.

Z komfortem zamieszkiwania łączy się także i dostęp do wody. W wieku XIII pojawiają się na zapleczach działek studnie, a od połowy wieku XIV we Wrocławiu zaczyna funkcjonować stopniowo rozbudowywana sieć wodociągów.

Mimo, iż na porządku dziennym było wyrzucanie śmieci na ulice i place, w obrębie zatylnych części parcel pomieszczano szalowane drewnem kloaczne doły. W późniejszym czasie nadbudowywano nad nimi „wygódki” zaopatrywane w sedesowe deski z pokrywami. Próbowano także uporać się ze ściekami konstruując rynsztoki w ciągach ulic oraz kanały odprowadzające nieczystości do fosy, Odry lub Olawy.

Nieliczne, i to prawie wyłącznie XIII-wieczne ulice charakteryzowały się obecnością solidnych nawierzchni z dranic układanych na legarach. Najprawdopodobniej ze względów ekonomicznych ograniczono ich ilość do niezbędnego minimum, zastępując te kosztowne nawierzchnie lekkim pokładem z desek układanych na piaszkowych podsypach. W miejscach szczególnych układano także kamienne bruki.

Odkrywane w nawarstwieniach zabytki są źródłem do badań wielu zagadnień, wśród których jako najważniejsze wymienić należy: produkcję, życie codzienne i handel. Zidentyfikowane ślady wytwórczości potwierdzają na ogół ustalenia poczynione wcześniej przez historyków. W narożu ulic Igielnej i Więziennej stwierdzono datowany około połowy XIII w. zespół odpadów z produkcji różańców. Jako surowiec do wyrobu paciorków użyte było poroże jelenia. Przy ul. Więziennej 10–11 mieszkał wytwórca produkujący w 2. poł. XIII w. grzebienie jednowarstwowe, a w wieku XIV trójwarstwowe. Relikty urządzeń i odpady produkcyjne z wytwórczości garbarskiej datowane na schyłek średniowiecza i renesans przebadano przy ul. Więziennej 11, w bliskim sąsiedztwie ulicy Garbary. Przy ul. Malarskiej 27–29, a więc w sąsiedztwie strefy należącej do rzemieślników trudniących się obróbką metali, stwierdzono znaczne ilości żużli żelaznych. Oceniono je jako ślady ulepszenia żelaza dymarskiego do celów kowalskich.

Pozyskane zbiory zabytków żelaznych poświadczają użytkowanie wykonanych z tego materiału okuć budowlanych – gwoździ, haków a także kluczy i zamków do drzwi. Wśród narzędzi dominują uniwersalne noże, a częste są również służące do obróbki drewna dłuta i świdry. Do sposobów ubierania się i nurtów w średniowiecznej modzie odnoszą się skórzane i, rzadziej odkrywane, tekstylne części garderoby, metalowe elementy pasów oraz licznie zachowane szczątki obuwia (**Obr. 10**). Obecne w materiałach są również militaria, poświadczające głównie użytkowanie przez mieszczan kuszy i broni siecznej, a także oporządzenia jeździeckiego (**Obr. 9**).

Świadectwem gier i zabaw uprawianych przez średniowiecznych mieszczan wrocławskich są stosunkowo licznie odkrywane przedmioty uznawane za zabawki. Należą do nich gliniane figurki koni lub konnych jeźdźców (**Obr. 11**), inne figurki zoo- i antropomorficzne, gliniane i drewniane kulki, kości oraz pionki do gry (**Obr. 12**), kościane, ceramiczne i drewniane krążki, grzechotki i miniaturowe naczynia (Borkowski 1995). Z kolei świadectwem amatorskiego muzykowania jest drumla odkryta na terenie Rynku (**Obr. 13**).

Przedmioty codziennego użytku wykonywano często z drewna. Były to naczynia klepkowe i toczone, wrzeciona tkackie, pławiki rybackie i inne drobne przedmioty o niekiedy trudnej do ustalenia funkcji. Najliczniej reprezentowane są w warstwach kości zwierzęce i ułamki naczyń glinianych. Te pierwsze służą, po ekspertyzie zoologicznej, do badań struktury konsumpcji mięsa. Anatomiczna analiza kości pozwala tu na wgląd w dystrybucję mięsa w mieście oraz na określenie preferencji mieszkańców poszczególnych dzielnic co do różnych części tuszy zwierzęcych.

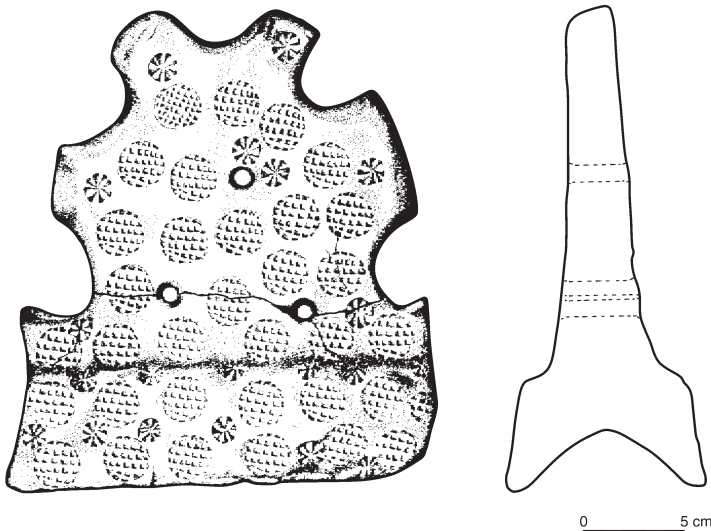
Mięso gotowano, smażyło lub pieczono na rożnach, które mocowano na specjalnych, glinianych podpórkach (**Obr. 14**). Zboże mielono z zasady w młynach lecz w szczególnych przypadkach wykorzystywano także kamienne żarna (**Obr. 15**).

Ułamki naczyń glinianych prezentują kilka gatunków ceramiki i znaczną różnorodność form. Wspólne cechy późnośredniowiecznej ceramiki z obszarów Europy środkowej, wybijające się ponad zróżnicowanie regionalne, przyniosły zbliżone schematy ich opracowania. W południowych i północnych Niemczech, w Czechach i Morawach, w Polsce centralnej i na Śląsku wydziela się kilka gatunków ceramiki wyróżniających się zbliżoną technologią produkcji. We Wrocławiu są to: grupa A – będąca kontynuacją wczesnośredniowiecznej produkcji garncarskiej, grupa B – ceramika tzw. szara (graue Ware) wśród której mieszczą się redukcyjnie wypalone wyroby tzw. stalowoszare, grupa C – ceramika kremowa malowana czerwoną farbą, grupa D – protokamionka i kamionka, E – ceramika szklwiowa. Nie mamy obecnie dowodów na to, by kamionka i naczynia szklwione produkowane były w średniowieczu na Śląsku. Tak więc mogą one służyć do badań kontaktów handlowych.

Z handlem związane są odkrywane odważniki oraz fragmenty wag szalkowych zestawione ostatnio przez K. Wachowskiego (2002).

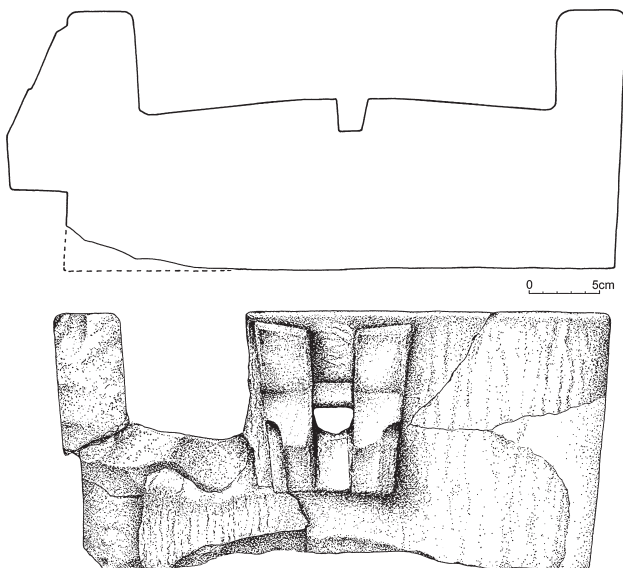
Wśród odkrywanych zabytków znajdują się także obiekty wyjątkowe, jak np. kościany jad, złoty pierścień z szafirem czy też tłok pieczętny Henryka Pobożnego.

Różnice majątkowe wśród mieszczan znajdują swoje odbicie także i po śmierci. Wśród przebadanych grobów znajdujemy tak pochówki złożone bezpośrednio w ziemi jak i w ceglanych grobowcach przykrytych kamiennymi płytami (Lasota, Piekalski 1996).

obr. 14
Wrocław-Plac Dominikański.
Gliniana podpórka pod rożen.

Wrocław-Marktplatz.
Tönerne Unterlage für den Bratspiess.

obr. 15
Wrocław, ul. Szewska 36.
Leżak żarna z piaskowca.

Literatura:**Borkowski T. 1995**

Gry i zabawy w średniowiecznym mieście na Śląsku, [w:] „Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto”, [red.] K. Wachowski, Wrocław, s. 99–106.

Bresch J. 1998

Wrocławska Wielka Waga w świetle badań archeologicznych, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 40, s. 529–536.

Bresch J., Buško C. 1998

Kościół św. Krzysztofa w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w 1997 roku, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 40, s. 401–420.

Broniewski T., Kozaczewski T. 1967

Pierwotny kościół św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (wyniki badań), „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 12, z. 3–4, s. 3–22.

Buško C. 1995

Materiały do bibliografii archeologii średniowiecznych miast śląskich, [w:] K. Wachowski [red.] „Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto.”, Wrocław, s. 157–163.

1995a

Średniowieczne piece typu hypocaustum na Śląsku, „Archaeologica Historica Polona”, t. 1, s. 149–184.

1995b

Z badań wewnętrznego rozplanowania działki mieszczańskiej na Śląsku, [w:] K. Wachowski [red.] „Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto.”, Wrocław, s. 91–98.

1995c

Zaplecze gospodarcze średniowiecznej i renesansowej kamienicy wrocławskiej. Urządzenia wodno-kanalizacyjne, [w:] J. Rozpędowski [red.] „Architektura Wrocławia. Dom.”, Wrocław, s. 89–104.

1996

Urządzenia wodno-kanalizacyjne w średniowiecznych i renesansowych miastach śląskich, „Archaeologica Historica Polona”, t. 3, s. 93–122.

1997

Nawierzchnie ulic średniowiecznego Wrocławia, „Archaeologica Historica Polona”, t. 5, s. 117–133.

1999

Zmiany w ukształtowaniu terenu przedlokacyjnego i lokacyjnego Wrocławia, „Mediaevalia Archaeologica”, t. 1, s. 43–50.

1999a

Zmiany w zagospodarowaniu wrocławskiego Rynku w XIII–XIV wieku, [w:] „Wrocławski Rynek”, [red.] M. Smolak, s. 107–114, Wrocław.

2000

Badania archeologiczne wrocławskich ulic, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 47, s. 39–50.

2000a

Drewniane kramy i urządzenia użyteczności publicznej na wrocławskim Rynku, [w:] „Archeologia et Historia”, Łódź, s. 87–104.

Buško C., Chorowska M., Piekalski J. 1996

Średniowieczna działka mieszczańska przy ulicy Igielnej 14 we Wrocławiu, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 37, s. 261–276.

1999

Średniowieczna i nowożytna zabudowa działek mieszczańskich przy ul. Więziennej 28–30 i Igielnej 15 we Wrocławiu, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 41, s. 325–336.

Buško C., Piekalski J. 1995/96 (1997)

Die Altstadt von Breslau im 13. bis 15. Jahrhundert, „Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters”, Bd. 23/24, s. 155–182.

Buško C., Piekalski J., Rzeźnik P. 1995

Wrocław/Breslau – eine mittelalterliche Agglomeration, „Slavia Antiqua”, t. 36, s. 105–119.

Chorowska M. 1994

Średniowieczna kamienica mieszczańska we Wrocławiu, Wrocław.

Chorowska M., Lasota Cz. 1995

O średniowiecznej kamienicy wrocławskiej na tle socjotopografii Starego Miasta, [w:] J. Rozpędowski [red.] „Architektura Wrocławia. Dom.”, Wrocław, s. 51–74.

Demidziuk K. 1999

Archiwalia Archeologiczne z terenu Wrocławia do 1945 roku, Wrocław.

Dymek K. 1995

Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie. Wrocław.

1995a

Ze studiów nad ogrzewaniem średniowiecznej kamienicy mieszczańskiej na Śląsku, [w:] K. Wachowski [red.] „Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto.”, Wrocław, s. 61–70.

Goliński M. 1986

Fortyfikacje miejskie Wrocławia XIII–XIV w., „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 29, s. 23–41.

1997

Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia. Wrocław.

Guszpit P., Limisiewicz A. 1998

Wyniki badań archeologicznych, „Silesia Antiqua”, t. 39, s. 49–156.

Gündel C. 1929

Grabung auf dem Dominsel zu Breslau, „Altschlesien”, Bd. 2, s. 113–123.

1940

Zwei Keramikfunde aus Breslau, „Archäologische Blätter”, s. 188.

Jamka R. 1948

Odkrycie wczesnohistoryczne na dziedzińcu Ossolineum we Wrocławiu, „Z odchłani wieków”, R. XVII, z. 11–12, s. 186.

Jastrzębski A. 1999

Produkcja rogownicza na wrocławskim Rynku w 2. poł. XIII i w XIV wieku, „Mediaevalia Archaeologica”, t. 1, s. 89–99.

Jaworski K. 1995

Wytwórczość kościanych i rogowych przedmiotów w późnośredniowiecznym Wrocławiu, [w:] K. Wachowski [red.] „Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto.”, Wrocław, s. 145–154.

1999

Późnośredniowieczne budownictwo drewniane we Wrocławiu, „Mediaevalia Archaeologica”, t. 1, s. 57–87.

Każmierczyk J. 1957

Z badań wykopaliskowych Wrocławia w roku 1956, „Archeologia Śląska”, t. I, s. 192–193.

1959

Wyniki badań wykopaliskowych na dziedzińcu uniwersyteckim we Wrocławiu, „Archeologia Śląska”, t. II, s. 223–245.

1959a

Sprawozdanie z badań archeologicznych Wrocławia za rok 1957, „Archeologia Śląska”, t. III, s. 109–128.

1965

Z badań nad kształtowaniem się wczesnośredniowiecznego ośrodka miejskiego na lewym brzegu Odry we Wrocławiu, „Sobótka”, R. 20.

1966–70

Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu, t. 1–2, Ossolineum.

Kitliński B., Limisiewicz A., Płonka T., Wiśniewski A., Wiśniewski Z. 1998

Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych w obrębie Rynku i ulicy Świdnickiej na Starym Mieście we Wrocławiu w 1997 roku, mps w archiwum „Akme”.

Kozaczewski T. 1995

Murwane domy XIII wieku we Wrocławiu, [w:] J. Rozpędowski [red.] „Architektura Wrocławia. Dom.”, Wrocław, s. 9–51.

Kramarek J. 1963

Wczesnośredniowieczne materiały osadnicze z terenu Wrocławia, „Silesia Antiqua”, t. 5, s. 159–197.

Kwiatkowska B. 1998

Kondycja biologiczna średniowiecznych mieszkań wrocławskich w świetle badań antropologicznych, „Archaeologia Historica Polona”, t. 7, s. 241–250.

Lasota Cz., Piekalski J. 1996

Kościół św. Elżbiety w świetle badań archeologicznych, [w:] M. Zlat [red.] „Z dziejów wielkomiejskiej fary”, s. 11–18, Wrocław.

Lasota Cz., Rozpędowski J. 1980

Pierwotny kościół parafialny św. Wawrzyńca i św. Elżbiety we Wrocławiu; „Prace Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, Studia i Materiały”, nr 6.

1981

Rozwój przestrzenny kościoła Franciszkanów we Wrocławiu, „Prace Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, Studia i Materiały”, nr 8.

Lasota Cz., Wiśniewski Z. 1998

Badania fortyfikacji miejskich Wrocławia, „Silesia Antiqua”, t. 39, s. 9–34.

Limisiewicz A., Wiśniewski Z. 1998

Stratygrafia rozwoju osadnictwa, „Silesia Antiqua”, t. 39, s. 35–48.

Lisowa E.

Wrocław. Trasa W–Z, „Silesia Antiqua”, t. 18, s. 311–313.

1982

Wrocław. Trasa W–Z, „Silesia Antiqua”, t. 24, s. 229–233.

1983

Zbiór fajek odkrytych podczas badań ratowniczych na trasie W–Z we Wrocławiu, „Silesia Antiqua”, t. 25, s. 125–138.

1986

Zbiór kafli odkrytych podczas badań ratowniczych na trasie W–Z we Wrocławiu, „Silesia Antiqua”, t. 28, s. 139–160.

Maik J. 1999**Małachowicz E. 1975**

Wczesnośredniowieczna architektura kościoła dominikanów we Wrocławiu, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 20, z. 1, s. 11–40.

Młynarska-Kaletynowa M. 1986

Wrocław w XII–XIII wieku. Przemiany społeczne i osadnicze. Ossolineum.

Młynarska-Kaletynowa M.

[red.] 2001 Atlas Historyczny Miast Polskich, t. IV, Śląsk, z. 1 Wrocław.

Morelowski M. 1955

Wykopiska na terenie lewobrzeżnego zamku Piastów we Wrocławiu, „Ochrona Zabytków”, R. 8, nr 1, s. 10–16.

Niegoda J. 1999

Zmiany w strukturze przestrzennej lokacyjnego Wrocławia, „Mediaevalia Archaeologica”, t. 1, s. 51–55, Praha.

Niegoda J., Piekalski J. 1997

Późnośredniowieczna ceramika wrocławska z działki mieszczańskiej przy ul. Igielnej 8, „Studia Archeologiczne”, t. 29, s. 169–191.

Piekalski J. 1995

Budownictwo z drewna w późnośredniowiecznym Wrocławiu, „Archaeologica Historica Polona”, t. 1, s. 107–126.

1955a

Wprowadzenie do badań północno-zachodniej strefy Starego Miasta we Wrocławiu, [w:] K. Wachowski [red.] „Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto.”, Wrocław, s. 117–128.

Piekalski J., Płonka T., Wiśniewski A. 1991

Badania średniowiecznej posesji przy ul. Nożowniczej 13 we Wrocławiu, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 32, s. 207–238.

Romanow K. 1978

Wyniki badań na Starym Mieście we Wrocławiu (wykop I). Część I. Obróbka żelaza, „Silesia Antiqua”, t. 20, s. 169–216.

1979

Wyniki badań na Starym Mieście we Wrocławiu (wykop I). Część II. Obróbka skóry, „Silesia Antiqua”, t. 21, s. 183–238.

1981

Wyniki badań na Starym Mieście we Wrocławiu (wykop I). Część III. Obróbka skóry, „Silesia Antiqua”, t. 23, s. 165–198.

Rozpędowski J. 1995

Wrocław pierwszej lokacji, [w:] „Architektura Wrocławia. T. 2, Urbanistyka”, [red.] J. Rozpędowski, s. 41–52.

Rzeźnik P. 1998

Przemiany wytwórczości garncarskiej średniowiecznego Wrocławia w czasie wielkiej reformy miejskiej, [w:] K. Wachowski [red.] „Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. „Rewolucja” XIII wieku.”, Wrocław, s. 121–154.

Szyposz K. 1980

II znaleziska monet i żetonów z wrocławskiej trasy W–Z, „Komunikat Wewnętrzny Sekcji Numizmatycznej im. Joachima Lelewela”, Oddział Wrocławski PTAIn, nr 1.

Wachowski K. 2002

Przybory kupieckie ze Starego Miasta we Wrocławiu”, [w:] „Wratislavia Antiqua”, t. 5, „Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych”, cz. II, [red.] J. Piekalski, s. 277–286.

Wiśniewski Z. 1994

Kompleksowe badania archeologiczno-architektoniczne na Starym Mieście we Wrocławiu w obrębie posesji nr 3 przy ul. Św. Marii Magdaleny, „Silesia Antiqua”, t. 36/37, s. 113–131.

Wiśniewski Z., Płonka T. 1991

Wyniki drugiego sezonu ratowniczych badań wykopaliskowych przy ulicy Bernardyńskiej na Nowym Mieście we Wrocławiu, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 32, s. 183–206.

Wiśniewski Z., Tymciów W., Łaciuk A. 1994

Sprawozdanie z drugiego etapu badań ratowniczych przy ul. Sukiennice 5–8 we Wrocławiu, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 35, s. 371–382.

Wratislavia Antiqua 1999

Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ul. Więziennej 10–11 we Wrocławiu”, [red.] C. Buško, J. Piekalski.

Wratislavia Antiqua 2000

„Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa”, [red.] J. Piekalski, K. Wachowski.

Wratislavia Antiqua 2001

„Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych, cz. I”, [red.] C. Buško.

Wratislavia Antiqua 2002

„Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych”, cz. II, [red.] J. Piekalski.

Wysocka I. 1999

Naczynia i drobne przedmioty drewniane na wrocławskim Rynku, „Mediaevalia Archaeologica”, t. 1, s. 101–124.

Die Stadtgründung von Wrocław im Licht der Archäologie

Die Anfänge archäologischer Grabungen im Raum der Wrocławer Altstadt reichen in die 30er Jahre des 20. Jahrhunderts zurück. Damals waren sie gelegentlich und der Aussagewert ihrer Ergebnisse ist nicht groß. Eine weitere Etappe beginnt Ende der 40er Jahre, wo R. Jamka eine kleine Grabung im Areal von Ossolineum durchführte. Seitdem konzentriert sich die Aufmerksamkeit der Forscher auf den Nord- und Ostteil der Altstadt. Im Jahre 1959 wurde das Programm der Erforschung dieses Areals erarbeitet, unter der Leitung des Grabungskomitees erfolgten im Raum von Nowy Targ 6 Freilegungen auf der Gesamtfläche von 500 m. Im Unterschied von Warschau handelte es sich in Wrocław um keine Rettungsgrabungen, die Erforschung wurde geplant mit dem Ziel, konkrete Fragen zu beantworten. Die von J. Kazmierczyk (1966, 1970) zusammengefaßten Ergebnisse bleiben in mancher Hinsicht gültig, besonders im Bereich der handwerklichen Produktion; seine Theorien über die Entstehung der Lokationsstadt wurden jedoch überwunden. Seit der 2. Hälfte der 50er Jahre wurden kleinere Grabungen einschließlich Aufsichten bei Erdarbeiten durchgeführt. Leider wurde die Chance nicht genutzt, die sich bei dem Umbau der Kazimierz-Veliki-Straße bot, wo sich die archäologische Tätigkeit auf bloße Aufsicht über Aushubarbeiten und das Absammeln interessantester Funde beschränkte. Stärker entfalteteten sich bauhistorische Untersuchungen, die bis Ende der 80er Jahre unabhängig von archäologischen Freilegungen verliefen.

Einen Wendepunkt brachte erst das Jahr 1988, wo eine komplexe Erforschung von Parzellen in der Kotlarska- und Igielna-Straße erfolgte. Dort wurde die bestehende Architektur in die stratigraphische Abfolge eingegliedert. Seit Ende der 80er Jahre erweiterte sich lawinenhaft die Bebauung der bisher freien Teile der Altstadt, was einen Aufschwung großflächiger archäologisch-architektonische Untersuchungen hervorrief, und zwar sowohl auf Einzelparzellen, als auch in ganzen Häuserblöcken; die größten davon waren jene in Więzienna-Straße 10–11, 28–30, Igielna-Straße 14–15, Nożownicza 13, Bernardyńska, św. Marii Magdaleny 3, Sukiennice 6–8, Dominikański-Platz oder im Block zwischen den Straßen Więzienna, Kotlarska, Nożownicza und Odrzańska. Gleichzeitig wurden auch Trassen der Aushube für Leitungsnetze untersucht. Alle Rettungsgrabungen wurden in Übereinstimmung mit entsprechenden Rechtsnormen durch Investoren finanziert. An den Grabungen beteiligten sich neben traditionellen Wissenschaftsinstitutionen seit Anfang der 90er Jahre auch private Firmen (Pracownia Archeologiczno-Architektoniczna „Niegoda“, Akme). Bearbeitet wurden auch verschiedene Bereiche der materiellen Kultur, z.B. gemauerte Häuser (Chorowska 1994), die Holzarchitektur, Befestigungen, Heizanlagen, das wirtschaftliche Hinterland der Parzellen sowie Einzelkategorien von Gegenständen einschließlich der Tierknochen und menschlicher Knochenüberreste. Von großer Bedeutung war die Gründung der Schriftenreihe „Wratislavia Antiqua“. Der Rettungscharakter der Arbeiten, der durch die Bauaktivität gegeben ist, bringt einige methodische Probleme, z.B. Großflächengrabungen erfolgen manchmal nicht nach Parzellen, sondern zerfallen in eine Serie von stratigraphisch isolierten Sondierungen. Nicht immer entspricht auch das Niveau der Bearbeitung der Architektur der Auswertung der archäologischen Situation. Bei der Bearbeitung archäologischer Grabungen wird die stratigraphische Aufeinanderfolge einzelner Aktivitäten nicht immer respektiert, es gibt Fehler in der Dokumentation der Schichten usw. In einigen Fällen stellt die Auswertung der Befunde sogar den schwächsten Teil der Grabungsbearbeitung dar (Guszczyński, Limisiewicz 1009; Limisiewicz, Wiśniewski 1998). Trotz der angeführten Probleme verfügt man über eine reiche Quellenbasis, die u.a. die Konstituierung von drei chronologischen Horizonten – 1. Vorlokationshorizont (das 12. Jahrhundert – 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts), 2. 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts und 3. das 14. Jahrhundert, sowie vor allem die Formulierung der Theorie der Lokation von Wrocław auf dem linken Ufer erlaubte.

Die ältesten Besiedlungsbelege stammen dort aus der Römerzeit. Eine kontinuierliche Besiedlung beginnt erst im 9. Jahrhundert, im 10. Jahrhundert wurde die Burg auf der Tumski-Insel erbaut, rund um welche eine frühstädtische Agglomeration entstand. Im 12. Jahrhundert konzentriert sich die unbefestigte Besiedlung im Ost- und Nordteil der Altstadt, wobei sich die ältere Vorstellung über ihre Anfänge im 11. Jahrhundert als falsch erwies. Die eigene Lokation erfolgte dreimal, wobei sie immer einen anderen Charakter aufwies und einen anderen Stadtteil betraf. Die erste kann mit Heinrich dem Bärtigen in den 20er oder 30er Jahren des 13. Jahrhunderts verknüpft werden, die zweite führte Boleslaw Rogatka zwischen April 1241 und März 1242 durch, die dritte dann Heinrich III. und sein Bruder Wladislaw im Jahre 1261. Es herrscht keine Einigkeit in Sachen der Situierung der ersten Lokation (Nowy Targ, Rynek u.a.), während die zweite einstimmig in den Raum innerhalb des Innengrabens situiert wird, wobei sie – nach der Vorstellung des Autors über die Situierung der ersten Etappe – den Umfang der Besiedlung entweder auf dem Rynek oder Nowy Targ erweitern sollte. Eine ausnahmsweise Übereinstimmung herrscht in der Situierung der dritten Lokation, nämlich zwischen dem Außen- und Innengraben. Die in die 20er–30er Jahre des 13. Jahrhunderts archäologisch datierten Objekte konzentrieren sich im Ostteil der Stadt, im Raum von Nowy Targ, wo es auch Belege eines regelmäßigen Straßennetzes aus jener Zeit gibt. Im Raum von Rynek kann dagegen die Entstehung einer regelmäßigen Bebauung erst in den 40er–50er Jahren des 13. Jahrhunderts belegt werden. Lokations-Wrocław befand sich auf der pleistozänen Landinsel 7 m oberhalb des Wasserspiegels der Oder. Der sog. innere Graben kann mit der primären Befestigung verknüpft werden, die ganz sicherlich bereits in den Jahren 1261–1274 existierte. Die zweite Befestigungslinie entstand an der Wende des 13. und 14. Jahrhunderts. Zum Stadtzentrum wurde damals der rechteckige Rynek, wo Ende des 13. Jahrhunderts ein gemauertes Rathaus erbaut wurde. Auf dem Rynek gab es auch zwei Reihen hölzerner Läden. Eine dominante Stellung in der Baukunst der Lokatoren nahm die Fachwerkkonstruktion (Ständerbau) ein, um die Mitte des 13. Jahrhunderts kommen wenigstens zweistöckige, teilweise eingetiefte Ziegelhäuser vor. Blockbauten und Geflechtobjekte kamen in hinteren Parzellenteilen vor. Bereits im 13. Jahrhundert wurden in Häusern an den Straßen Kachelöfen oder Heizanlagen des Typs „hypocaustum“ benutzt. Im 14. Jahrhundert wird das bisherige Netz von Brunnen mit einer Wasserleitung ergänzt. Bereits im 13. Jahrhundert ist das Holz- und Steinpflaster belegt. Von Handwerken kann die Knochenbearbeitung, Gerberei, Metallbearbeitung angeführt werden, umfangreich sind Kollektionen verschiedenen Baubeschlags, Geräte, metallenen Kleidungszubehörs, Textilfragmente, Schuhe, es kommen Militaria, Spielzeug und weitere Gegenstände vor. Im Rahmen der Keramikproduktion wurden 5 Gruppen (A–E) unterschieden, wobei Gruppe A die einheimische Tradition repräsentiert, Gruppen C–E ein technologisches sowie morphologisches Novum darstellen, wobei D und E direkte Importe sind. Die soziale Differenzierung deuten neben Ausnahmegegenständen, wie z.B. ein goldener Fingerring, auch Bestattungen in Ziegelgrabstätten an.